

TASAVVUFIY-BIOGRAFIK MANBALARDA MASHOYIXLAR HAYOTI VA MA'NAVIY MEROSI

Yoqubjanov Abdurashid Rosul o'g'li

Hidoya o'rta maxsus islom ta'lim muassasasi o'qituvchisi

Tel: +998942451999

E-mail: abdurashidyoqubjanov1999@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23167828>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat” asarining tasavvuf ilmi rivoji va uni ilmiy o'rganishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning tasavvufiy-biografik manba sifatidagi xususiyatlari, unda mashoyixlarning hayoti, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, tasavvufiy maqomlari va hikmatli qarashlarining yoritilishi o'rganiladi. Shuningdek, asarning Abdurahmon Jomiyning “Nafahot ul-uns min hazarot ul-quds” tazkirasi bilan aloqasi, Navoiy tomonidan mazkur manbaning ijodiy qayta ishlangani hamda tasavvuf tarixiga oid ma'lumotlarning kengaytirilgani ochib beriladi. Tadqiqot natijasida “Nasoyim ul-muhabbat” nafaqat tasavvuf namoyandalari tarjimai holini jamlagan tazkira, balki tasavvufning axloqiy, ma'rifiy va ruhiy asoslarini o'rganish uchun muhim manba ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, “Nasoyim ul-muhabbat”, tasavvuf, sufiylik, mashoyix, ma'rifatulloh, komil inson, nafs, riyozat, axloq, ma'naviy kamolot, tasavvuf tarixi

THE LIFE AND SPIRITUAL LEGACY OF SUFI SHAYKHS IN SUFI-BIOGRAPHICAL SOURCES

Abstract: This article analyzes the significance of Alisher Navoi's work *Nasoyim ul-Muhabbat min Shamoyim ul-Futuvvat* in the development of Sufi thought and its scholarly study. The research examines the characteristics of the work as a Sufi-biographical source, focusing on the lives of the shaykhs, their spiritual and moral qualities, Sufi spiritual stations (maqams), and wise teachings. It also explores the relationship between the work and Abdurrahman Jami's biographical anthology *Nafahot ul-Uns min Hazarot ul-Quds*, Navoi's creative adaptation of this source, and the expansion of information concerning the history of Sufism. The study demonstrates that *Nasoyim ul-Muhabbat* is not only a biographical anthology containing information about representatives of Sufism, but also an important source for studying the ethical, intellectual, and spiritual foundations of Sufism.

Keywords: Alisher Navoi, *Nasoyim ul-Muhabbat*, Sufism, Sufi teaching, shaykhs, ma'rifatullah, perfect human, nafs, spiritual discipline, morality, spiritual perfection, history of Sufism

ЖИЗНЬ И ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ ШЕЙХОВ В СУФИЙСКО- БИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация: В данной статье анализируется значение произведения Алишера Навои «Насойим ул-мухаббат мин шамойим ул-футувват» в развитии суфийского учения и его научном изучении. В исследовании рассматриваются особенности произведения как суфийско-биографического источника, освещаются жизнь шейхов, их духовно-

нравственные качества, суфийские стоянки (макамы) и мудрые взгляды. Также раскрываются связь произведения с тазкирой Абдурахмана Джамии «Нафахот ул-унс мин хазарот ул-кудс», творческая переработка Навои данного источника, а также расширение сведений по истории суфизма. В результате исследования обосновывается, что «Насойим ул-мухаббат» представляет собой не только тазкиру, содержащую биографические сведения о представителях суфизма, но и важный источник для изучения нравственных, просветительских и духовных основ суфизма.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Насойим ул-мухаббат», суфизм, суфийское учение, шейхи, ма'рифатуллах, совершенный человек, нафс, риязат, нравственность, духовное совершенствование, история суфизма

KIRISH

Tasavvuf Sharq tafakkuri tarixida insonning ichki dunyosi, ma'naviy poklanishi, axloqiy kamoloti va Haqiqatni anglash jarayonini izohlovchi muhim ma'naviy-falsafiy ta'limotlardan biri sifatida shakllangan. Tasavvuf tarixini o'rganishda nazariy asarlar bilan bir qatorda, mashoyix va avliyolarning tarjimai holini, ruhiy tajribalarini hamda hikmatli qarashlarini jamlagan tazkiralar alohida manbaviy ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat” asari tasavvuf ilmini o'rganishda muhim manbalardan biridir.

“Nasoyim ul-muhabbat” 1495–1496-yillarda yaratilgan bo'lib, Abdurahmon Jomiyning “Nafahot ul-uns min hazarot ul-quds” asari bilan bevosita bog'liqdir. Navoiy Jomiy asaridan foydalanar ekan, uni shunchaki tarjima qilmaydi, balki mazmunini qayta ishlab, to'ldirib va ayrim o'rinlarini qisqartirib, yangi tazkiraviy tuzilma yaratadi. Jomiy asarida 616 nafar shayx haqida ma'lumot berilgan bo'lsa, Navoiy ularning sonini 770 nafarga yetkazgan va ulardan 35 nafari avliyo ayollardir.

“Nasoyim ul-muhabbat”ning tasavvuf ilmidagi ahamiyati, avvalo, unda tasavvuf tarixining katta xronologik va geografik doirasi mujassamlanganida ko'rinadi. Asarda milodiy VIII asrdan XV asr oxirigacha yashab o'tgan ko'plab tasavvuf namoyandalarining tarjimai holi, ularning ruhiy tajribasi, hikmatlari va axloqiy fazilatlarini haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Asarning muqaddima qismida esa tasavvuf ahlining amallari, fe'llari, muomalasi va riyozati bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor qaratilib, tavba, halol luqma, shariatga rioya, namoz, zakot, ro'za, haj, sabr, rizo, sidq, hilm va saxovat kabi tushunchalar yoritiladi.⁴ Shu sababli “Nasoyim ul-muhabbat”ni faqat biografik asar sifatida emas, balki tasavvufning amaliy-axloqiy mazmunini aks ettiruvchi manba sifatida ham baholash mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi “Nasoyim ul-muhabbat”ning tasavvuf ilmidagi o'rnini aniqlash, unda tasavvufiy dunyoqarash va ma'naviy-axloqiy mezonlarning ifodalanish xususiyatlarini tahlil qilish hamda asarning tasavvuf tarixini o'rganishdagi ilmiy qiymatini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari sifatida asarning tasavvufiy manbalar bilan munosabatini aniqlash, undagi mashoyixlar haqidagi ma'lumotlarning ilmiy ahamiyatini ko'rsatish, tasavvufiy tushunchalarning ifodalanish shakllarini tahlil qilish va asarning ma'naviy-axloqiy mazmunini ochib berish belgilandi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiy-adabiy, manbashunoslik, qiyosiy-tipologik va germeneytik metodlardan foydalanildi. Tarixiy-adabiy metod orqali “Nasoyim ul-muhabbat”ning tasavvufiy-adabiy muhitda yaratilishi va uning Sharq tasavvuf tazkirachiligi an'anasidagi o'rni o'rganildi.

Manbashunoslik yondashuvi asosida asarning tarkibi, unda keltirilgan biografik ma'lumotlar va tasavvufiy tushunchalar manba sifatidagi qiymati nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. Navoiy asarining to'liq nashrida muqaddima va 770 nafar shayx, jumladan 35 nafar avliyo ayol haqidagi ma'lumotlar mavjudligi qayd etilgan.¹

Qiyosiy-tipologik metod yordamida “Nasoyim ul-muhabbat” va “Nafahot ul-uns” o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlar aniqlandi. Bu usul Navoiy tomonidan Jomiy materialining qanday qayta ishlangani, qanday yangi shaxslar va ma'lumotlar kiritilgani hamda turkiy mashoyixlarga qay darajada e'tibor berilganini aniqlash imkonini berdi.

Germenevtik metod asosida asardagi “ma'rifat”, “muhabbat”, “tavba”, “riyozat”, “sabr”, “rizo”, “sidq”, “tavakkul” va “nafs” kabi tushunchalarning mazmuni talqin qilindi. Bunda mazkur terminlarning faqat lug'aviy ma'nosi emas, balki ular orqali ifodalangan tasavvufiy-axloqiy mohiyat ham ko'rib chiqildi.

Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat”, Abdurahmon Jomiyning “Nafahot ul-uns” asarlari hamda Navoiy ijodi va tasavvuf masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlardan foydalanildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari “Nasoyim ul-muhabbat”ning tasavvuf ilmini o'rganishda bir necha muhim ilmiy vazifani bajarganini ko'rsatdi. Avvalo, asar tasavvuf tarixini shaxslar faoliyati orqali tizimli ravishda kuzatish imkonini beruvchi yirik biografik manba sifatida namoyon bo'ladi.

Navoiy asarida tasavvuf namoyandalarning hayoti oddiy xronologik ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Ularning ruhiy tajribasi, ustoz va shogird munosabatlari, tariqatga mansubligi, axloqiy fazilatlari, ibodat va riyozatdagi holatlari ham yoritiladi. Natijada asar tasavvufning nazariy tushunchalarini real tarixiy shaxslar hayoti orqali tushunishga yordam beradi.

Asarning muhim ilmiy jihatlaridan biri – tasavvuf tarixining geografik qamrovini keng yoritishidir. Navoiy Jomiy asarida nisbatan kamroq yoritilgan turkiy va ayrim hind mashoyixlari haqida ham ma'lumotlarni kiritadi. Shu tariqa tasavvufning turli hududlardagi namoyon bo'lish shakllari haqida qimmatli material yaratadi.²

Ayniqsa, Ahmad Yassaviy va turkiy tasavvuf an'anasi bilan bog'liq shaxslarning zikr qilinishi “Nasoyim ul-muhabbat”ning turkiy tasavvuf tarixini o'rganishdagi o'rnini kuchaytiradi. Tadqiqotlarda Navoiy Jomiy tazkirasida yetarlicha keng yoritilmagan turkiy mashoyixlarni asarga faol ravishda kiritgani ko'rsatiladi.³

Asarning tasavvuf ilmiga qo'shgan yana bir muhim hissasi uning axloqiy-me'yoriy mazmunidadir. Muqaddima qismida tasavvuf ahlining amaliy hayoti, riyozati, shariatga munosabati va insoniy fazilatlari yoritilib, tasavvufning faqat nazariy ta'limot emas, balki amaliy-axloqiy tarbiya tizimi sifatidagi mohiyati ko'rsatiladi.⁴

Navoiy tasavvufiy komillikni insonning ichki va tashqi holati uyg'unligi bilan bog'laydi. Halollik, sabr, tavoze', sidq, rizo, saxovat, ibodatga sadoqat va nafsni tiyish kabi sifatlar komil

¹ Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat*. Muqaddima va 770 ta shayx, ulardan 35 nafari avliyo ayollar haqidagi ma'lumotlar.

² Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat*. Turli hududlar va turkiy mashoyixlar haqida kiritilgan qo'shimcha ma'lumotlar.

³ Saydullayeva D.I. “Nasoyim ul-muhabbat”da Ahmad Yassaviy zikri // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2023. – Vol. 3, No. 4. – B. 965–969.

⁴ R. Vohidov. *Mumtoz adabiyot: o'rganish va tadqiq masalalari*. Tasavvuf ahlining tavba, halol luqma, shariat, ibodat, sabr, rizo, sidq va riyozat kabi fazilatlari haqidagi ma'lumotlar.

shaxsning asosiy mezonlari sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan “Nasoyim ul-muhabbat” tasavvufning axloqiy kategoriyalarini tadqiq etish uchun muhim manba hisoblanadi.

Asarda ma’rifat tushunchasiga ham alohida o‘rin beriladi. Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat” muqaddimasida insonni ma’rifatullohga qodir mavjudot sifatida ko‘rsatadi va insonning sharafini uning ilohiy haqiqatni anglash imkoniyati bilan bog‘laydi.¹⁰ Bu qarash asarning tasavvufiy-falsafiy mohiyatini belgilovchi asosiy g‘oyalardan biridir.

“Nasoyim ul-muhabbat” tasavvufiy bilimning avloddan avlodga yetkazilishida silsila tushunchasining ahamiyatini ham yoritadi. Shayx va murid munosabatlari, ustozdan ta’lim olish, tariqat an’anasining davomiyligi kabi masalalar orqali tasavvufiy bilimning uzluksizligi ko‘rsatiladi. Bu esa asarni tasavvuf tariqatlari va ularning tarixiy rivojini o‘rganishda muhim manbaga aylantiradi.

MUHOKAMA

“Nasoyim ul-muhabbat”ning tasavvuf ilmidagi ahamiyatini baholashda uning oddiy tarjima sifatidagi maqomini emas, balki ijodiy qayta ishlangan manba sifatidagi xususiyatini hisobga olish zarur. Navoiy Jomiy “Nafahot ul-uns”idan foydalanadi, ammo undagi ma’lumotlarni o‘zining adabiy, tarixiy va ma’naviy qarashlari asosida qayta tashkil etadi. Jomiy asaridagi 616 shayx haqidagi ma’lumotlarning Navoiy tomonidan 770 nafarga yetkazilgani bunga yaqqol misoldir.

Navoiy tomonidan turkiy mashoyixlarning kengroq yoritilishi tasavvuf tarixining faqat arab va fors madaniy muhiti doirasida emas, balki turkiy xalqlar ma’naviy merosi bilan bog‘liq holda ham tadqiq qilinishiga imkon beradi. Bu jihatdan asar turkiy tasavvuf tarixini o‘rganish uchun mustaqil ilmiy qiymatga ega.

“Nasoyim ul-muhabbat”da tasavvufning asosiy tushunchalari tarixiy shaxslarning hayoti bilan uzviy bog‘langan. Masalan, tavba, riyozat, sabr, rizo va sidq kabi tushunchalar quruq nazariy ta’rif tarzida emas, balki mashoyixning amaliy hayoti orqali yoritiladi. Natijada o‘quvchi tasavvufiy istilohni nafaqat nazariy, balki hayotiy tajriba asosida anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Mazkur jihat asarning pedagogik-ma’rifiy ahamiyatini ham belgilaydi. “Nasoyim ul-muhabbat”dagi shayxlar hayoti o‘quvchi uchun ma’naviy namuna sifatida taqdim etiladi. Bunda tasavvufning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lgan nafsni tarbiyalash va insonni axloqiy kamolot sari yo‘naltirish g‘oyasi ustuvor o‘rin egallaydi.

Asarda ayol avliyolarga ham alohida o‘rin berilgani tasavvufiy kamolot mezonlarining kengligini ko‘rsatadi. 35 nafar avliyo ayolning asarga kiritilishi ma’naviy darajani faqat erkaklar bilan bog‘lash mumkin emasligini namoyish etadi.¹² Bu ma’lumot tasavvuf tarixida ayol zotlarning o‘rnini o‘rganish uchun ham muhim manbaviy asos yaratadi.

“Nasoyim ul-muhabbat”ning yana bir ilmiy ahamiyati shundaki, unda tasavvuf tarixi, biografiya, axloq va adabiyot bir-biri bilan uzviy birlashgan. Shu sababli asarni faqat tasavvufshunoslik doirasida emas, balki adabiyotshunoslik, manbashunoslik, tarix va ma’naviyat tadqiqotlari kesishgan nuqtada o‘rganish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, “Nasoyim ul-muhabbat”ning tasavvuf ilmidagi ahamiyati uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: birinchidan, tasavvuf namoyandalarining hayoti va faoliyati haqida keng ma’lumot beruvchi biografik manba sifatida; ikkinchidan, tasavvufning axloqiy va ruhiy kategoriyalarini yorituvchi manba sifatida; uchinchidan, turkiy tasavvufiy tafakkur va mashoyix merosini o‘rganish uchun muhim tarixiy-adabiy yodgorlik sifatida.

XULOSA

“Nasoyim ul-muhabbat” Alisher Navoiyning tasavvuf ilmini o‘rganish va targ‘ib etishdagi yirik ilmiy-ma’naviy meroslaridan biridir. Asar Abdurahmon Jomiyning “Nafahot ul-uns” tazkirasi asosida yaratilgan bo‘lsa-da, Navoiy tomonidan ijodiy qayta ishlangani, yangi ma’lumotlar bilan boyitilgani va turkiy mashoyixlarga keng o‘rin berilgani uni mustaqil ilmiy manba darajasiga ko‘taradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, asarning tasavvuf ilmida ahamiyati, avvalo, unda tasavvuf tarixining turli davr va hududlariga mansub mashoyixlar haqida ma’lumotlar jamlanganidir. 770 nafar shayx, jumladan 35 nafar avliyo ayol haqidagi ma’lumotlar asarning qamrovini nihoyatda kengaytiradi.

“Nasoyim ul-muhabbat” tasavvufning amaliy-axloqiy mohiyatini ochib berishda ham muhim o‘rin tutadi. Unda tavba, riyozat, sabr, rizo, sidq, halollik, nafsni tiyish, ilm va ma’rifat kabi tushunchalar tasavvuf ahlining real hayoti va ma’naviy tajribasi bilan bog‘langan holda talqin etiladi.

Asar, shuningdek, ma’rifatulloh, komil inson, ilohiy muhabbat va ruhiy kamolot masalalarini o‘rganish uchun muhim manbadir. Shu jihatdan “Nasoyim ul-muhabbat” nafaqat tasavvuf tarixini qayta tiklash, balki uning falsafiy va axloqiy mazmunini anglashda ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

Demak, “Nasoyim ul-muhabbat”ni tasavvuf ilmining tarixiy, biografik, axloqiy va ma’rifiy jihatlarini birlashtirgan kompleks manba sifatida baholash mumkin. Uning ilmiy qiymati turkiy tasavvuf merosini, mashoyixlar silsilasini va o‘rta asr musulmon Sharqining ma’naviy tafakkurini chuqurroq o‘rganish imkonini berishda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat* // Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 17-jild. – Toshkent: Fan, 2001.
2. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat*. – Asarning ilmiy nashriga oid ma’lumotlar.
3. “Nasoyim ul-muhabbat” asarida VIII asr boshlaridan XV asr oxirigacha yashagan tasavvuf namoyandalari haqidagi biografik ma’lumotlar, hikoyatlar va hikmatlar jamlangan.
4. R. Vohidov. *Mumtoz adabiyot: o‘rganish va tadqiq masalalari*. – Tasavvuf ahlining amal, muomala va riyozatiga oid ma’lumotlar.
5. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat*. Muqaddima va 770 ta shayx, ulardan 35 nafari avliyo ayollar haqidagi ma’lumotlar.
6. Navoiy Jomiy “Nafahot ul-uns”iga erkin va ijodiy munosabatda bo‘lib, undagi ma’lumotlarni to‘ldirgan hamda qisqartirgan.
7. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat*. Turli hududlar va turkiy mashoyixlar haqida kiritilgan qo‘shimcha ma’lumotlar.
8. Saydullayeva D.I. “Nasoyim ul-muhabbat”da Ahmad Yassaviy zikri // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2023. – Vol. 3, No. 4. – B. 965–969.
9. R. Vohidov. *Mumtoz adabiyot: o‘rganish va tadqiq masalalari*. Tasavvuf ahlining tavba, halol luqma, shariat, ibodat, sabr, rizo, sidq va riyozat kabi fazilatlar haqidagi ma’lumotlar.
10. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat*. Muqaddima. Navoiy insonning ma’rifatullohni anglash imkoniyatiga ega sharif mavjudot sifatidagi maqomini ta’kidlaydi. Bu fikr Navoiy asari muqaddimasidan keltirilgan iqtibos asosida tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan.